

zó szakirodalom számbavétele és feldolgozása esetében már jóval alaposabb munkát végzett. Kár, hogy a korrajz és a kortársak esetében türelmetlenebb volt, és kevesebb időt szánt az önálló anyaggyűjtésre. Szinte már zavaró, hogy csak feldolgozásokból mutatja be a századfordulót és az azt megelőző korszakot. Önálló forrást alig használ. A Zweig-, Musil-, Kraus-idézetek leőhelyeit keresve megdöbbenve kell fellelni Nyíri Kristófnak, Hanák Péternek a nevét, de Vajdát, Arany Jánost, Madách Imrét és Reviczkyt is szívesebben idézi közvetve. A múlt század második fele és a századforduló iránt érdeklődő olvasó számára ezért gyakran ismerősek lehetnek már a politikai és történeti helyzetet, az irodalmi életet elemző, egyébként pontosan és érzékletesen megfogalmazott gondolatai. A terjedelmes idézetmennyiség a korrajzi és az irodalmi életet bemutató fejezetben akkor lehetne indokolt, ha Nagy Atilla Kristóf eddig még fel nem használt, önálló források (például a korabeli folyóiratok) és a kor szellemi érdeklődését feltáró értekezések segítségével mutatná be a múlt század végének hangulatát. Ehelyett korszakmonográfiákból, feldolgozásokból vesz át hosszadalmasan idézett sorokat illusztrálás céljából. Önálló források helyett megelégszik a feltárt tényekkel.

Könyvének értéke talán mégis ebben rejlik. Hiszen az, hogy Komjáthyra esetleg hatott a gnózis, Schopenhauer, Spinoza, a neoplatonizmus tanítása, egyes anarchista gondolatok, talán Nietzsche és az okkult, ezoterikus ismeretek, a spiritizmus és a teozófia vagy a buddhizmus stb., már korábban is óvatosan fel-felmerült. Nagy Atilla Kristóf ezeknek a már megpedzett gondolatoknak a nyomába ered, elődeinél bátrabban, de sajnos néha nagyvonalúbban is. Hiszen korábban talán nemcsak az irodalompolitika miatt, hanem a nagy bizonytalansági tényező és a külső filológia hiánya miatt sem kerülhettek elő ezek a témák teljesen kidolgozva, magabiztosan megállapítva. Nagy Atilla Kristóf viszont bátran elvállalja a kihívást, és valóban érdekes, értékes és rendkívül eredeti meglátásai is vannak. A különböző motívumok (például a lángszekér, mikrokozmosz-makrokozmosz stb.) kimutatása, elemzése és visszavezetése az ősi tradíciókra, a női principium háromféle megjelenési formájának, a Petőfi-

és Batsányi-reminiszcenciák megfigyelése, az egyes versekben eddig még észre nem vett vagy feldolgozni nem mert hatások felfedezése, az életrajz eddig nem publikált kiegészítése, a költői világkép különböző összetevőinek könnyen áttekinthető összegyűjtése szinte biztos, hogy fellendíti a további Komjáthy-kutatást. De nemcsak ezek lehetnek ösztönzők, hanem az is, hogy a bizonytalan feltevésekkel, az összefonódó eszmék szétbontásával, a szellemi találkozások tárgyalásával, a szövegszerű párhuzamok kimutatásával megkönnyíti és felmenti a felelőség alól az utána jövőket, az azt már csak kiegészíteni, pontosítani, megcáfolni kényszerülő kutatók munkáját. Vitát kavará, semleges érzelmet olvasást nem engedő könyve ezért követelné az azonnali folytatást. Kár, hogy a könyvkiadási helyzet valószínűleg nem teszi lehetővé Nagy Atilla Kristóf sok jó ötletének, érdekes meglátásának, költői érzékenységu észrevételének és számos, a misztikus belemagyarázás lila kódéba tévedő sorának megvitatását, akár az ő tollából is. Sajnos egy újabb Komjáthy-monográfia a közeljövőben kevésbé esedékes, pedig ez után a könyv után szinte még nagyobb szükség lenne rá, mint annak előtte, hiszen most már kevésbé lehet elfeledkezni vagy eltitkolni: élt a múlt század vége felé egy furcsa hangú, különös világú magyar költő...

Tarjányi Eszter

KRITIKAPÁLYÁZAT

AZ ILLEDELMES MÍTOSZ

Robert Silverberg: Lord Valentine kastélya

Fordította Nemes István

Zrínyi Nyomda Kiadó, 1990. 346 oldal, 146 Ft

1

Tétován áll egy fiatalember a hegytetőn. Épen rálát a roppant városra. Nem tudja, mit keressen, mert amnéziás. Egy parasztfiú téved arra, hatásait hajtja a vásárra. Felvágott

nyelvű, közvetlen s igencsak életrevaló parasztyerek. Szóba elegendnek egymással, s a fiatalabb egykettőre kikövetkezteti a másik elemi tájékozatlanságából, hogy az bizony kicsit együgyű.

Tüstént kiderül azonban, hogy mégsem egészen az. Az idegent közömbösen hagyja a tartományi székhely nagy eseménye: odalátogat az új uralkodó, s érkezését fényes fesztivállal köszöntik. Látványosság az embereknek és a parasztleányoknak, Shanamirnak is. Az idegennek Valentine a neve, mint az uralkodónak, de tüstént kijelenti, nem cserélne vele. Miért nem? – csodálkozik Shanamir. Hiszen a Napkirályé a hatalom. A pompás ruhák, ételek, italok. Ékszerek. Paloták és ragyogó nők. És övé a felelősség terhe – jegyzi meg a másik. Húszmilliárd alattvalója között tartja fenn a rendet, az igazságot. Fárasztó mesterség. Végezet csak a dolgát.

Shanamir néz egyet. Nem várt ilyen okoskodást az együgyűtől. Meg is mondja neki. Aztán békésen nekivágnak az útnak. Csak a városban fordul visszájára ismét a véleménye. Az idegen kijelenti, megalhatnak egy fa alatt is. Különös, gondolja Shanamir. A fickó nem tudja, hogy errefelé a csavargókat előbb hűvösre teszik, majd akkora pénzbírságra ítélik, amennyit csak úgy fizethet ki, hogy egy életen át söpri az utcán a ganét, láncsal a lábán. Az utcasöpítés legalább biztos munka – véli a másik. Erre már nincs mit mondani. Nyilvánvaló, hogy aki így beszél, még sosem söpört az utcán megbéklyózva. Szánni való.

Nemsokára megtudjuk, irigyelni való is. A kolbászrusnak az őt illető tiz réz helyett ötvenroyalos arannyal fizetne. Ennyi pénzből egy évig úri módon meg tud élni az emberfia. Shanamir meg van döbbenve. S míg az idegen azt ismételteti magában: – tiz réz egy korona, tiz korona egy royal, a fiú kezébe veszi az ügyeket. Elviszi ezt az álruhás herceget vagy kicsodát a fogadóba. Takarékos és földönjáró természetének megfelelően oda, ahol máskor is meg szokott szállni.

Don Quijotéjára talált volna Sancho Panza? Még nem tudjuk. Csak annyi világos, hogy Pidruud városába értek be, génmutációval kitenyészített biborbőrű hátasokon, húsz ember magasságú tizesőpálmák alatt elhaladva, Majjpoor birodalmában, Zimroel földrészén, ahol a törvényeket a Labirintusban

rejtezkedő ősoleg Pontifex hozza és tartatja be hivatalnokaival, míg a látható hatalmat a világban az ifjabb király hordozza meg, az idő tájt Lord Valentine, a két éve elhunyt Lord Variax öccse.

2

Kitűnő kezdet. Gördülékeny fogalmazás. (A fordító, Nemes István legnagyobb dicsérete, hogy mindvégig észrevétlen tud maradni. Nem tűnik föl az olvasás során, hogy fordítást tartunk a kezünkben.) A fesztivál forgatógatóban a történetből még minden kialakulhat. A környezet csupán egzotikum, hiszen az értékek világában minden a helyén: a rendőrei az igazságtalanság rendjén öröködnék. Ebben az arisztokráciának a Napkirály székhelye, az Álomkastély jut, a csavargónak viszont a kényszermunka. Világrend, melyben a balga megérdemli, hogy rászédjék. Csak Shanamir nem döntötte még el, kifosztja-e az idegent, vagy mint Beaumarchais Figarója, felcsap szolgálatába, s így él a pénzén, mint a vizig szárazon.

Engedjük átrendezni a szint. S míg Valentine a sorsán, Shanamir a megaranyozható jövőn járta a képzeletét, mutassuk be a szerzőt. Robert Silverberg: ismeretlen név jószerevével, hiszen csak az XXI. század irodalomtanítása fogja tanítani, ha fogja, a populáris műfajok történetét és esztétikáját. Most, a századvégen honnan is tudná bárki, aki nem szakember a kultúra buja altenyészetét illetően, hogy Silverberg 1936-ban született Amerikában, a Columbia Egyetemen nyert bölcsészdiplomát, és még abban az évben, 1956-ban elnyerte a Hugo-díjat is, ami fölér a fantasztikus irodalom köreiből a lovaggá ütéssel.

Silverberg a szakállas lázadók nemzedékéhez tartozott. Helyét a vietnami háború ellenzői között találta meg egy időre. Tiltakozása ma már nem sokat jelent, de az igen, hogy igazságérzetét és analitikus békétlenségét irodalmi tevékenységében is gyümölcsöztette. A fantasztikus irodalom akkori új hulláma sápadtabb lett volna nélküle. Kenneth Burke, az esztéta és művészetszociológus ennek a nemzedéknek hatására vezette be a populáris művészet elemzésébe a Yes és a No műfajokat. E kategóriákat Silverbergre alkal-

mazva ma már egyértelmű: munkássága a társadalmi „nem” jegyében indult, s abban is maradt jó ideig. Az író így erőteljesen hozzájárult a fantasztikus irodalom szemléletének kritikai fordulatához. Tehetsége segítette elfogadtatni, amire a műfajnak éppen az előző két évtized kommersziális sikerei miatt szüksége is volt: a fordulatot. Nem kell szolgálai módon ragaszkodni a tudományos pontosságához – mondta ki az elsők között Silverberg. Egy fúziós motor hitelesnek tűnő leírásánál akadnak fontosabb dolgok is: az irodalmi színvonal, a képzelőerő, a lélektani hitelesség és a humor. Igen, a humor, mely könnyebbé teszi, hogy az ember reflektáltan tudjon szemlélődni maga körül a világ dolgaim.

Silverberg a fantasztikus irodalomnak azt az ágát választotta ki magának, amely nagyobb súlyt helyez az érzelme és képzelet fantasztikumára, mint a racionalizmuséra. Ez volt a *fantasy*: a romantika, a mesék, mítoszok, szimbolikus álmok szellemi rokona. A jó író, szerencsénkre, minden műfajban kíséri esztétikai őrangyala: az arányérzék. Silverberg is egyensúlyt tartott jobb műveiben a képzeletgazdag szimbolizmus, a mindennapi élet valóságos jelenetézése, az alkalmazott ötletek eredetisége és a mű tudományra visszautaló adatainak hihetősége között. Futotta ábrázolóerejéből az iróniára is. Az az ötlete, hogy Szent Péter trónjára egy robot is kerülhet, Swifthez sem méltatlan (GOOD NEWS FROM THE VATICAN, 1970).

Termékeny szerző. Egy emberöltő alatt több mint nyolcvan könyvet, több száz elbeszélést írt, de negyven antológiát is jegyzett szerkesztőként. Szép számmal gyűjtött díjakat magának – a Hugót, a Nebulát, a Jupitert és a francia Apollót. Ezeket jobbára a hetvenes években, pályafutásának csúcspontján szerezte.

3

A könnyed toll éppenséggel nem biztosíték a jó minőségre. Ez a kérdés – kérdésünk is a LORD VALENTINE KASTÉLYÁ-val kapcsolatban, amely 1980-ból való.

És ha az első szín átrendezése után ismét találkozunk a szereplőkkel – Shanamir megabarakoltatta az állatokat, Valentine megálmodta az első figyelmeztető álmot –, csak jó

benyomásunkat idézhetjük fel: az úr – szolgálja segítségével – a vasikos paraszti józanság védő erőterében mozoghat.

Nem kevésbé jó a történet második fordulata: hőseink zsonglőrökkel találkoznak, kikhez Valentine ösztönös tehetsége nem méltatlan. Belép a társulatba, velük járja az ország útjait, és jól érzi köztük magát. Megizleli a szerelmet és a barátságot: a való életet. Ez a fordulat igen termékeny ötlet, habár szerfelett műfaji szabályt szegő: meghódítja az álló időt, s kibillentí statikusságából Valentine jellemét. Az új Valentine egyszerre az országutak vándora, aki neveli magát, s kitárja személyiségét a nevelő élmények előtt, s bűvészművészt, akit tapasztalatai rávezetnek: az önkifejezés boldogít, s hozzá a művészet útja vezet el. A hátsók által vontatott légpárnás lakószekér – ekhós szekér a science-fictionben – egy időre a boldog XV III. századba ringat át minket: nagyon is polgáris-népi probléma felvilágosodású megoldását kínálja fel. Mi a normalitás? A munka. Mi a legnormálisabb? Ha felszabadultan – a magunk örömeire, de nagyon elmélyülten a mesterséget tisztelve és megtapasztalva – dolgozunk. Mi a legmagasabb rendű munka? A művészet, melyben techné és intuíció vegyül, adódik össze magasabb minőségű.

A történetnek ez az első része három műfaj követelményeit elégíti ki: a kalandregényét, a pedagógiai regényét és a művésztregényét. Az elsőre az utazás nyújt elég alkalmat. A második műfaj síkján egy derék fiatalember tudásban és erkölcsben gazdagodva illeszkedik vissza a társadalomba. A harmadik úgy van jelen a fordulatokban, hogy az alkotás embere győzni tud az élet sötétebbik felén: a hatalmon. Valentine mintha szerpentin haladna fölfelé: egyre többet ismer meg múltjából, egyre többet erejéből, egyre inkább ura lehet a jövőnek.

4

Ez a könnyed és derűs logika a regény második felében megtörik. Valentine megérti – a segítő fehér mágia az álmok nyelvén megérteti vele –, hogy elvarázsozták. Más testében éledt föl, megzavart tudattal, de érintetlen jellemmel és zavartalan kedéllyel. Amikor fel-

tisztuló elméje előtt világossá válik, hogy ő a törvényes Napkirály, közemberi környezetében van azon, ne legyen gyenge visszaszerezni jussát.

A sokrétű fantasztikum így laposodik egyik államdidaxissá. S még jó, hogy a felvilágosodás szellemét árasztja a hatalom e bölcselete: a Birodalomét, melyet egy felvilágosult elit igazgat. Több ezer éves tapasztalat birtokában. Nincs is más tennivaló, mint visszaállítani a hagyományokat. Ez a majjipoori ifjú Sarastro sem vonakodhat tovább kézbe venni kormányzópálcáját.

E fordulattól kihűl a regény. A racionális mitosz: a gondoskodó fenség és hivatalnokainak észjárását adja vissza a művészet eszközeivel. Nélkülözi az erőt, amely a képzeletet átröppenthetné arra az archaikus kultúrára, melyen a Schillertől naivnak elkeresztelt költészet keletkezik. („*A költő – így Schiller – vagy maga a természet, vagy keresni fogja a természetet. Amaz teszi a naiv költőt, emez a szentimentális.*”) Az archaikus kultúrában természetes a mitikus gondolkodás, mert az embereknek még kézzelfogható látásuk van a sorséleteket formáló erőiről. Ezek voltak azok az idők, amikor még sárkányok, tündérek, varázslók és rossz szellemek kószáltak az emberek között. A mitosz: a természeti, zárt társadalmak költői teljességét képes adni. A *fantasy* viszont egy nyílt, már individualizált társadalom teljességének látszatát igyekszik megadni, nagyon is mesterkélten. Azzal, hogy a mai kor irracionálisát – technikán, tudományon edzett metafizikus képzetet: telepátia, teleportálás – igyekszik esztétikai egységbe fogni a késő rendi társadalom paternalista társadalomutópiáival. Majjipoor világában a fekete mágiát az Álomok Királya képviseli. Szelidített mágia ez: kellemetlen, de nem gyilkos. Egy olyan társadalomban érvényesül, amely Silverberg képzelete szerint nem ismer háborút. Az emberekre rábocsátott álom hordozza a nyomasztó üzeneteket, de az érzelmek és gondolatok energiát egy gép, egy technikai eszköz gerjeszti.

5

Vannak olyan *fantasy*alkotások, melyek viszontatalálnak a romantika kelta hagyományai-

hoz (a keltaság ossiani értelmében). Oda, ahol megszűnik az okozatiság zabolája a képzelet fölött. A csodáknak nincs okuk: kiszámíthatatlanok. A fantasztikus irodalomnak ez az ága termi manapság a horrort, de van ezen az ágon nemesebb hajtás is – Vörösmarty HÁBADOR-ja például. („*Setét az erdők alkonya, / Veszélyek ülnek útjain, / s ármányban a rém táboroz.*”) Ehhez képest Majjipoor erdői ápolt parkerdők. Bármennyire fenyegetőnek tűnik is bennük egy-egy jelenség, mindig akad egy szereplő, aki ismeri a titok nyitját. Erthető ez, hiszen Majjipoor csodáit regulát ismerő képzelet szülte, márpedig mitosszal nem történhet végzetesebb, mint ha illedelmes.

Nem az a baj tehát, hogy Robert Silverberg szerint a világnak értelme s értelmes szerkezete van. Az a baj, hogy a maga teremtette világnak értelme és szerkezete udvari jellegű. Silverberg a történelemtől a fantasztikus irodalom legfantáziátlanabb sablonjait veszi át: a felvilágosult birodalom képzetét. Majjipooron tízennégyezer éve szálltak le a földi űrhajók. Az ősi időkben voltak háborúk az őslakók és a hódítók között, de már évezredek óta kialakult az egyensúly, s abban egyetlen faj – az alakváltók, a metamorfok – kivételével, akiket rezervátumba szorítottak vissza, emberek és nem emberek megtalálták helyüket a – mondjuk így – rendi monarchiában. Egyetlen politikai egység, közös nyelv, a szokás megszentelte tagozódás nemességre és alattvalókra – a kötelességetikától vezérelt monarcha gondviselő uralkodói pálcája alatt. Amikor kiderül: az államcsiny a megalázott metamorfok műve volt, Lord Valentine nem megbüntet, hanem a többiekkel egyenlővé – egyenlően egyenlőtlené – akarja tenni őket. („*Itt bosszú meg nem élhet*” – éneklő Sarastro is a maga mesebirodalmában.)

Silverberg a történet első részében eljuttat azzal az értelmezéssel, hogy Valentine-t megszabadíthatja ettől a korlátozottságtól talán a kisvilág gyakorlatiassága (munka, pénz), talán intum melege (szerelem, barátság), talán a művész belső szabadsága (alkotás) által. Lehet az életet Shanamir-Figaro módján is élni: ravaszul, de élvezve minden örömét. Ámde ha kibomlik ennek az életfilozófiának nem is titkolt cinizmusa: a magad boldogulását keresd, hiszen a világ mindig két egyenlőtlen részre osztja az embereket:

azokra, akiknek több az étvágyuk, mint az ebédjük, s azokra, akik sose érnek végére az életébédnek – akkor hogyan tör át e modellt követve Valentine az új, méltóbb életbe?

Lehet úgy is élni, ahogy Sleet teszi, a filozófáló zsonglőr: „*Ami számít, a művészet bemutatása, nem a nézők viselkedése. Az ő lelkük vagy a tied van birtokában az igaz művészetnek? Mit foglalkozol tehát azzal, mit tesznek vagy mondanak?*” De mihez kezd Valentine, ha ugyanez az ember más alkalommal így vélekedik: „*A rend, a teremtés meg az ész hatalma mindig egyetlen vezetében összpontosult: egy királyban vagy egy elnökben, fővezérben. És csak ez számít.*” Ilyen az alattvaló, ha illedelmes. Ez a könyv igazi gyengéje: a közember sem különb, mint az udvari embertípusok, csak más. Nem úr ugyan, viszont csak alattvaló.

6

És milyen a művészet, ha illedelmes? Erre az utolsó jelenet ad választ. A legitim Napkirály visszanyerte már hatalmát. A zsonglőrök fesztiválja ezúttal a trónteremben zajlik, a birodalom előkelői előtt. Bekapcsolódik a művészkedésbe a Napkirály is, igen. Régi barátainak ez nem tetszik, sérti a protokollt.

Amikor Valentine betelt a játékkal, kézen fogja szerelmét, a zsonglőrlányt, fellépkednek a trónhoz vezető lépcsőkön. A lány keresztnévén szólítja párját, aki vándorlásaik boldog napjaiban még így beszélt: „*Valentine – mondta gyöngéden. – Csak Valentine. Még ha Napkirály voltam is, szerelmem, akkor más testem volt, és ebben a testben, melyet az éjjel öleltél, nincs semmi szentség.*” Most azonban így javítja ki a férfi: „*Lord Valentine.*” „*Ezentúl így szólítsalak, nagyuram?*” „*Nem mindig. Ha kettesben vagyunk, nem*” – hangzott a válasz. És mi érthetjük belőle, hogy e kapcsolatból sosem lesz házasság. És azt is megértjük, hogy ez az ember többé nem művész. Majd akkor fog zsonglőröködni, ha marad egy szabad pillanata. Nagy néha. És ha az udvar nem látja. Hiszen komoly ember számára, aki felelősséget hordoz a vállán, megvan az ideje és fontossági sorrendje mindennek: az uralkodásnak is, a művészetnek is.

Engedjük el tehát az ábránd kötelét: az uralkodás – hatalom, Majjipoorban is az.

Nem érzelem kell hozzá, hanem technika, kiszámítottság, ritmus. Az olvasónak csak most, az utolsó bekezdésekben jut az eszébe, hogy Valentine már átnevelődési alkalmi közben is egyedül erre volt fogékony a művészet erejéből, szépségéből. Szegény Valentine.

Szegény Silverberg. Szegény *fantasy*, amely egy irodalomtörténeti pillanatában azt ígérte: bátran, felszabadultan és humorral tud fügét mutatni az illedelemnek, az alattvalói világlátásnak.

Kronstein Gábor

A POLITIKUM REKONSTRUKCIÓJA

Oskar Negt–Alexander Kluge: *Maßverhältnisse des Politischen. 15 Vorschläge zum Unterscheidungsvermögen (A politikum mértékarányai. 15 javaslat a megkülönböztetőképességhez)* Fischer Verlag, 1992

A hetvenes évek végére kiapadtak a modernség utópikus energiái. A fenyegető katasztrófák – a fegyverkezés, a környezetszennyezés, a társadalmi feszültségek – az utópikus reményeket hiú ábrándokká változtatták. Ennek hatására az elméletalkotásban is megkérdőjeleződött az utópikus dimenzió létjogosultsága. A jövőjét veszített világ diagnózisából nőttek ki a neokonzervatív elméletek. E kísérletek valamennyien a történelem végéről szóló elképzelés körül köröznek. (Lásd Francis Fukuyama: *A TÖRTÉNELEM VÉGE?* című tanulmányát. *Világosság*, 1990/1.) A neokonzervatívizmussal szembeszegülő gondolkodók azt hangsúlyozták, hogy az utópikus energiáknak csak bizonyos típusai merültek ki. E kimerülés következtében létrejött légtüres tér sajátos „*áttekinthetlenséghez*” vezetett. (Lásd Jürgen Habermas: *DIE NEUE UNÜBERSICHTLICHKEIT*. Suhrkamp Verlag, 1985. 141–163. o.) A feladat szerintük az új utópikus energiák rekonstruálásában és az áttekinthetlenség feloldásában áll. Negt és Kluge legújabb könyve is ezt a stratégiát követi. Az elapadt utópikus energiákat a szerzők a politikai